

N. STEINHARDT – PARADOXURILE ESEULUI

N. Steinhardt – The Paradoxes of the Essay

Iulian BOLDEA¹

Abstract

Nicolae Steinhardt's criticism is full of vitality, with insertions of genuine experiences, a form of criticism in which empathy is the fundamental means of communication/ communion with the literary work. The style of N. Steinhardt's essays is structured from the perspective of a fundamental duality, putting in balance, on one hand, the aspiration for beauty, the cult of the Apollonian forms, the bookish reverie and, on the other, the romantic sensibility, elementality, the Dionysiac ardor to embrace in a vitalist manner both culture and nature. The main asset of N. Steinhardt's essays is, in fact, its element of vulnerability: the pathos, sometimes transformed into rhetoric, leads to a steamed up writing where the performance of the feelings converts the subject in a simple pretext for exalted effusions.

Keywords: N. Steinhardt, paradoxe, essay, sacred, criticism

N. Steinhardt reprezintă, în literatură română contemporană, cazul unui eseist ce a abordat o tematică eterogenă, de la artă, la literatură, religie sau morală. Inteligența și erudiția par să fie atuurile esențiale ale lui N. Steinhardt, dublate însă de o generozitate care îl împiedică să dea judecăți critice ferme sau prea severe. Nicolae Manolescu observă că Steinhardt a scris “despre literatură, artă, morală, istorie și religie; despre scriitorii vechi și noi, români sau străini; era competent în teologie, deși fără studii speciale, ca și în teatru și muzică. Informația lui N. Steinhardt este uriașă. El pare a ști totul despre toate. O memorie excepțională îi furnizează, în orice clipă, datele necesare și îi permite să facă orice conexiune dorește. Aceste calități își au reversul într-o anumită nefixare și, mai ales, într-o generozitate care-l împiedică pe N. Steinhardt să dea judecăți critice în stare a se impune”. *Incertitudini literare* (1980), eseu monografic *Geo Bogza* (1982), *Critica la persoana întâi* (1983), *Escale în timp și spațiu* (1987), *Prin alții spre sine* (1988), *Monologul polifonic* (1991), *Dăruind vei dobândi. Cuvinte de credință* (1992), *Primejdia mărturisirii* (1993) sunt cărți care l-au impus pe N. Steinhardt ca pe unul dintre cei mai înzestrați esești ai literaturii române postbelice. Reputația lui N. Steinhardt după 1990 se datorează mai ales *Jurnalului fericirii*, scriere memorialistică și eseistică derivată din experiența carcerală a autorului. Există, în jurnal, pagini de o rară expresivitate, cum este acest vis, întâmplat în perioada captivității, în care fiorul cvasifantastic se îmbină cu fervoarea trăirii-limită a sacrului: „Și atunci, în noaptea aceea chiar sunt dăruit cu un vis miraculos, o vedenie. Nu-L văd pe Domnul Hristos întrupat, ci numai o lumină uriașă - albă și strălucitoare - și mă simt nespus de fericit. Lumina mă înconjoară din toate părțile, e o fericire totală, și înlătură totul; sunt scaldat în lumina orbitoare, plutesc în lumină, sunt în lumină și exult. Știu că va dura veșnic, e un *perpetuum immobile*. *Eu sunt* îmi vorbește lumina, dar nu prin cuvinte, prin transmiterea gândului. *Eu sunt*: și înțeleg prin intelect și pe calea simțirii- înțeleg că e Domnul și că sunt

¹ Prof.univ.dr., Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș

înăuntrul luminii Taborului, că nu numai văd, ci și viețuiesc în mijlocul ei.”. Despre dialogurile prezente în carte, George Ardeleanu observă că ele sunt „de o diversitate problematica aiuritoare (istorie, religie, filozofie, literatura, viața mondenă, cum-se-spune-codobatura- în-franceza, gastronomie etc.) creează, la prima vedere, o impresie de haos discursiv, de dezarticulare textuală. În realitate, însă, ele sunt o formă de asumare (creștină, dacă vrei și deopotrivă ludică) a polifoniei existențiale, a multiplicității sau a plurivocității umane, a modalităților prin care Steinhardt duce până la ultimele consecințe ceea ce, cu un termen pe care M. Bahtin îl aplica literaturii lui Dostoievski, am putea numi dialogism. În titlul fragmentelor, „Bughi Mambo Rag” rezulta din stenografierea acestor plurivocități care trece dincolo de limbaj”. Amplitudinea tematică a spiritului critic îl încadrează pe N. Steinhardt în categoria eseistilor, cu o capacitate sporită de a asimila în pagina proprie idei, teorii, principii și metode de o mare diversitate, cărora le conferă, însă, acuitatea propriei sale sensibilități atente la nou, la inedit. Eseistul apreciază valoarea culturii, în mod paradoxal oarecum, din perspectiva energiilor vitaliste pe care le adăpostește: „Cultura, când este adevărată și lipsită de farfastăcuri solemne, este un imn de laudă adus vieții. Nu este mai puțin caldă, vivace, puternică, decât viața însăși”. De altfel, chiar conceptul de „trăirism” este, pentru N. Steinhardt deposedat de orice aură negativă, considerând că „prin trăirism nu s-a înțeles și nu trebuie să se înțeleagă decât afirmarea indisolubilității cuplului viață-cultură”. Încercând să identifice și să explice „misterul” operei lui N. Steinhardt, Valeriu Cristea observă că N. Steinhardt „e un anti-purist prin excelență. N. Steinhardt practică o critică adevărată fără a se gândi să se oprească, să se limiteze la ea, fără a se lăsa îngrădit, ca un rob, în domeniul strict al acesteia. E un extraordinar critic care refuză (mai exact spus: nu poate) să fie *numai* critic. El este și un extraordinar moralist, dar și filosof, jurist, istoric, sfătuitor, îndrumător, aproape predicator, om care vrea să edifice”.

Critica pe care o practică N. Steinhardt este ea însăși una vitalistă, cu inserții ale trăirii sincere, este o formă de critică în care empatia este modalitatea fundamentală de comunicare/ comuniune cu opera literară. Pe de altă parte, prin actul critic eul contemplator se caută cu feroare pe sine în oglinda textului, revelându-și adevăratele impulsuri și elanuri („această dragoste fierbinte, această atracție irezistibilă, această nevoie aproape fizică de libertate și acest sacru dezgust pentru fățarnicie” sau „Neteama, dragostea de libertate, sfruntarea josniciei și mărunțișurilor pornite să ne destrame sufletul și să ne transforme în ceea ce Bergson, atât de plastic a definit, realul dedat după mecanic”). Reliefând principalele dominante ale eseistului, Gh. Grigurcu remarcă: „Precum un seismograf, scriitura lui N. Steinhardt divulgă un temperament romantic, curios, trepidant, *viu*, până la grafia însăși a emoției în stare pură. Subiectivitatea e, așadar, în floare, pe latura ei cea mai vulnerabilă, mai expusă ochiului filistin ori numai frigid, în ciuda normelor propriu-zis critice”. Nu de puține ori, eseistul nu se sfiește să își asume unele rezerve, față de *Cel mai iubit dintre pământeni*, de Marin Preda („*Cel mai iubit dintre pământeni* e un act de curaj și cutezanță, conține și lucruri foarte bune, dar e o lucrare pripită, nefinisată, neunitară. E o confesiune, un pamflet, un protest, un act disperat, însă

e o operă literară neterminată”), față de critica lui Adrian Marino („Îmi pare informat, cult, inteligent și onest; dar nu-i găsesc nimic cu adevărat original și-l cred lipsit de acel suflu moral - în sens foarte larg - fără de care nu încap critica menită a dăinu”) sau față de opera lui Marin Sorescu („E un ironist de mare clasă și un scriitor adevărat, ironia la el pornește din cuget și simțire. Râde și el ca să nu plângă. Cât privește rezistența la timp, acesta-i un mister de nepătruns... Oricum, nu văd impedimente majore. Firește că a scris și banalități, umpluturi, ba și versuri ori proză de circumstanță...”).

Efuziunile mai mult sau mai puțin sentimentale, ca expresie nudă a emoției în fața unei forme artistice abundă în eseurile lui N. Steinhardt („Așa, emoționat, ahtiat, nesățios, cu sufletul la gură, ce n-am văzut”; „Mi-e drag de tramvaiele acestea harnice și spilcuite: copilărește, nebunește, paradisiac”; „Parcă văd Parisul pentru întâia oară. Uimit îmi dau seama că eram de mult îndrăgostit. Îmi vine a mă opri, a săruta zidurile, a dezmierda pietrele pavajului”). Într-un fragment în care e evocat Parisul, tonalitatea capătă un timbru euforic, de extremă autenticitate a scriiturii, prin care e surprinsă dialectica rezumativă a camuflării și dezvăluirii, a redării sugestive și a simbolisticii suave a unui spațiu geografic încărcat de conotații culturale și livrești incontestabile: „Nu se mai ascunde, nu se mai ferește; cu mărinimie îmi acordă totul. Se despoaie pentru nevrednicul și ticălosul de mine, mă fericește și mă înalță dăruindu-mi să desprind cu ochi tâmpi incomparabile priveliști de natură a entuziasma, a răpi, a înnebuni sufletul și mintea și inima și cugetul și «persoana» și fantezia și răunchii și toate colțurile și cotloanele din trupul și psihia alesului”.

Vigoarea vitalistă cu care sunt percepute valorile culturale este, însă, temperată de anumite criterii și norme etice subiacente, neconvenționale, deloc rigide, care au, la rândul lor, un fundament afectiv riguros determinat. Sinceritatea, de pildă, este limitată de conturul fragil al personalității individuale, de diversitatea afectelor singularizate la nivelul individualității creatoare: „Excesiva pedalare a sincerității, darea cu voracitate pe față a tuturor nevolnicțiilor și turpitudinilor personale sau înconjurătoare mi s-a părut o caracteristică puțin îmbietoare a literaturii contemporane”. Referindu-se la „școala de la Păltiniș” și la elitismul cultural care se practica acolo și care condamna la neființă tot ceea ce nu cade sub spectrul filosofiei celei mai elevate, N. Steinhardt e drastic în formulări, chiar dacă acestea camuflează sancțiunea sub faldurile unui stil ceremonios-eclziastic: „Așa-i și la Păltiniș, la 1600 m. altitudine, întocmai ca pe vârfurile creștelor unde se înălțau castelele nobililor cathari convinși că doar ei – știutorii, curățiii – dețin cheile tainelor și nu-s orbi și prisoselnici. Iar ceilalți toți, băcanii și gloatele de nefilosofi care, *mutatis mutandis*, nici măcar *Fenomenologia spiritului* nu o cunosc și desigur nici pe Kant din scoarță-n scoarță nu l-au citit în ediția (de nădejde) a lui E. Cassirer? *Vor vedea*. Pierduți, fatalmente pierduți, sortiți pieirii și morții veșnice, iremediabilului întuneric”.

Stilul eseurilor lui N. Steinhardt e structurat din perspectiva unei dualități funciare, care pune în cumpănă, pe de o parte, aspirația spre frumos, cultul formelor apolinice, reveria livrescă și, pe de altă parte, sensibilitatea romantică, elementarismul, avânturile dionisiace spre cuprinderea vitalistă a culturii și a naturii deopotrivă. Structuraliștii sunt, de pildă, sancționați în cuvinte cu sonori arhaizante, în tonalități aspre, în care timbrul elegiac

și cel biblic fuzionează („Au înviat Oronte și Trissotin, mai înfiți, mai intransigenți ca altădată! Și invocând vocabule științifice de care prietenii și mentorii femeilor savante, nenorociții de ei, nu dispuneau. Acum să vezi țâfnă, zăvorâtă într-un lexic sacrosanct! Și toți cei care nu aderă la el sunt deîndată meniți anatemei, desconsiderării și prăvălirii într-un secol așezat sub semnul batjocurii. Să nu gândiți că vorbesc în deșert”.

Pe de altă parte, eseistul își exprimă, în termeni fără echivoc, disponibilitatea la nou, la inovațiile modernității, refuzând orice prejudecăți estetice, ca și ancorarea în convenții, în tipare constrângătoare, lipsite de orice valoare epistemologică: „Iaca nu judec să fie așa. Am adevărit, cred, că îndrăgesc din toată inima literatura și arta vremii pe care mi-a fost dat a o apuca; nu am prejudecăți estetice, cu poezia cea mai nouă mă împac de minune, cu pictura, cu muzica așijderea. Dar de prețiozitate, de savantlâc, de adoptarea obligatorie a unui limbaj ritual (șocotit ca singur deținător al unei exprimări elegante și cu drept de ieșire în lume) nu mă las impresionat, intimidat, băgat în sperieți. Vorba ceea, pe unde a strâns necuratul surcele, eu am tăiat lemne și de orice fel de *newspeak* (a fost o Sorbonă pozitivistă și sociologică, acum e una fenomenologică și structuralistă) – oricât de neiertătoare și dichisită – nu mă tem. Și nu-s gata să bat metanie la orice altar”.

Atuul scriiturii eseistice a lui N. Steinhardt este, în fapt, și elementul său de vulnerabilitate: patosul, transformat uneori în retorism, conduce la o scriitură inflamată, în care jocul afectelor preface subiectul ce urmează a fi tratat în simplu pretext pentru efuziuni exaltate, precum în fragmentul care urmează, în care eseistul își exprimă satisfacția reeditării operelor lui Mircea Eliade: „Bucuria, desigur, nu a fost numai a mea, ci a tuturor criticilor sau simplilor cititori (mai ales tineri) dornici (ahțiați ar fi mai corect) de literatura autentică, de scrieri nefalsificate, nedecolorate, nespălăcite, neîndobitocite, nedezonorate de legea imitației, legea servilității, legea conformismului, legea prudentei închideri a ochilor și grijuliei astupări a urechilor, legea supra conștiințiozității în aplicarea unor directive plecate de la organe inferioare, precum și de alte aprige și nemuritoare legi și principii înzestrate cu stăpânire în conurile de umbră prin care – asemenea sistemului solar când străbate spații galactice avute în pulbere cosmică – istoria, vai, trece”.

E limpede că tentația eticismului, a moralizării sfătoase, pe care o întâlnim în nu puține dintre paginile lui N. Steinhardt se concretizează într-un ton extrem de plastic, ce adună în sine și imageria apocaliptică, și recursul la austeritate, și dinamica unei reflexivități ce cultivă cu obstinație echilibrul metodologic, punând accentul asupra ideii deontologiei scrisului: „Vai de omul de cultură care nu e întrucâtva și înțelept – și cărturar, în sensul dat cuvântului de vechile noastre texte. Deîndată îl pasc monomania și ticăloasa răceală a scribului și fariseului! Iar informația și necesitatea nu-s totuna cu libertatea. Sărac de maica ăluia de judecă așa. Informația e auxiliar, unealtă de lucru, slujnică (...). Fiți deci tare pe avantajoasa poziție adoptată. Nu vă lăsați amăgit și tulburat de enunțări tăioase. Obrăznicia nu-i recomandabilă în viața de toate zilele. Acolo-s bune respectul, cuvînța, amabilitatea. În domeniul ideilor nu-i tot așa: aici rostirile și sloganele găunoase va să fie – cu hotărâre și necruțare – înfruntate, ba, de este trebuință, demascate, despicate, spintecate, ca balaurii: pulverizate. Praful și cenușa să se aleagă de ele!”. Spiritualizate,

eseurile lui N. Steinhardt se impun mereu prin nevoia de a dimensiona exact o calitate, o însușire umană, un țel, dar și prin recursul la spiritul metodic, capabil să disocieze, să impună limite, să sugereze diferențe („Simpla claritate sprintară și trufașă, îndărătnică, acaparatoare e o utopie, iar întunericul de care pomenește Thomas More se poate să fie un țel științific, adică o strădanie omenească dură și modestă în drumul spre adevăr, drum în cursul căruia ușor te poți rătăci prin deșisuri și te pierde ori de câte ori nu iei aminte la înșelătoarele aparențe, la curse și momeli”).

Scriitura eseistului nu e deloc ocolită de morbul ironiei, o ironie ceremonioasă și delicată, întoarsă uneori asupra-și, sau, alteori, mordantă, casantă, putându-se bănuși, sub masca cerebralității reticente, incisivitatea („Să fie bucuroși cei în cauză de binele pe care-l fac, din minunatele cunoștințe pe care le-au deprins, de talanții lor puși la dispoziție și nerămăși strânși în ștergere, dar să nu le fie străină nici smerenia și nici compasiunea (o cât mai largă, binevoitoare, mărinimoasă compasiune) pentru mai puțin dăruții decât ei, pentru acei care-și petrec găunoasa lor existență întru superficialitate, eseistică, literatură și alte diverse forme de amăgire”). Textele cu caracter teologic ale lui N. Steinhardt (*Dăruind vei dobândi*, *Cartea împărtășirii* etc.) se impun printr-o anume austeritate a frazării, prin recursul – cu măsură și echilibru – la alegorie, simbol și metaforă în desemnarea unor figuri biblice sau a unor trepte ritualice în devenirea spiritual-religioasă a ființei umane.

Raportarea la Iisus Hristos e transcrisă în registrul gravității și al solemnului: „Hristos este întotdeauna paradoxal și acționează fără greș în mod neașteptat. Pascal spune că dacă Dumnezeu există, El nu poate fi decât *straniu*. Fapt este că Hristos în viața pământească a acționat întotdeauna altfel decât ne-am fi așteptat. Unde noi credeam că nu are ce căuta, acolo se află. Cu cine credeam că n-are să stea de vorbă, cu acela stă. Parcă dinadins, spre a ne scandaliza, a ne trezi din orbire, din obișnuință, din tabieturi spirituale, pentru a ne șoca (așa cum și *zenul* concepe procedeul *satori* spre trezirea insului din somnolență la cunoașterea adevărului)”. Problematika teologică este pentru eseistul N. Steinhardt una fundamentală. Cu precizarea că ea este percepută dintr-o perspectivă cu totul atipică, operele sale cu caracter religios fiind confesiuni de un autentic patos al apropierii de sacralitate. Pentru N. Steinhardt centralitatea este reprezentată de Divin, de transcendent, de spațiul sacru la care ființa umană aderă prin cuminecare. În concepția lui N. Steinhardt între etic și estetic relația este de consubstanțialitate. În acest fel, denunțarea „pactului cu diavolul” la care s-au dat unii scriitori ce au slujit regimul comunist are, pentru eseist, calitatea unei detente morale purificatoare, capabilă să ofere un remediu eficient amneziei vinovate de care mai suferă mulți scriitori de ieri și de azi.

Bibliografie critică selectivă

1. Ardeleanu, George, *N. Steinhardt și paradoxurile libertății*, București, Editura Humanitas, 2009
2. Ardeleanu, George, *Nicolae Steinhardt*. Monografie, Brașov, Editura Aula, 2000
3. Cernat, Paul, *Exemplar, despre Steinhardt*, în *Observator cultural*, nr. 467 / 26 martie 2009

4. Ciobotaru, Irina, *Lección de „morală” istorică – Despre agonia Europei, Verso*, nr. 38 / 1-15 iunie 2008
5. Ciobotaru, Irina, *Nicolae Steinhardt – intelectualul sub povara istoriei, Tabor*, nr. 5, august 2008
6. Grigurcu, Gheorghe, *O evocare a lui N. Steinhardt, Romania literară*, nr. 12 / 28 martie 2008,
7. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii romane. Cinci secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008
8. Mureșan, Adrian, *Hristos nu trage cu ochiul. N. Steinhardt & Generația '27*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006
9. Pinteș, Ioan, *Jurnal discontinuu cu N. Steinhardt*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007
10. Roatiș, Florin, *Sub semnul lui Alain: N. Steinhardt și Alexandru Baciu*, în *Observator cultural*, nr. 468 / 2 aprilie 2009
11. Sever, Alexandru, *Epistolă despre convertire, Apostrof*, nr. 9, 1997
12. Steinhardt, N., Zăciu, Mircea, Marian Papahagi, Aurel Sasu, coordonare și revizie științifică, *Dicționarul scriitorilor romani, R-Z*, București, Editura Albatros, 2002

Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council- CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948)/ Cercetarea pentru aceasta lucrare a fost finanțată de către Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale și intelectuale a Transilvaniei (1848-1948).